

MEDIJI I ZLOČINI

ODGOVORNOST NOVINARA U KONFLIKTU

Medijski ratni zločini pred sudom

Katarina Subašić *novinarka agencije AFP*

Habimana: osoba u medijima koja pokušava da nahuška čitaoce protiv drugih na osnovu rasnih razlika, čak i na nasilje. Reč nastala po Kantano Habimani, radio voditelju koji je podsticao na nasilje protiv Tutsija tokom genocida u Ruandi 1994. godine.

Porast uticaja medija uslovio je, između ostalog, i povećanje interesovanja za prava i obaveze novinara, kao i njihovu odgovornost. Tokom XX veka međunarodna zajednica je razvijala koncept definisanja i zaštite ljudskih prava, uključujući i pravo na slobodu izražavanja, prikupljanja i širenja informacija, ali i načina njihove zaštite. Istovremeno se, međutim, pojavila i potreba da se postave granice čije bi se prekoračenje, usled korišćenja određene vrste govora, smatralo pretećim po druga prava.

Uloga medija u socijalno osetljivim periodima poput političkih kriza ili ratova postaje još značajnija. Već u Prvom, a još više u Drugom svetskom ratu, to su dobro razumele sve zaraćene strane, pa su kontrola nad medijima i novinarima, cenzura i propaganda bili sastavni deo ratne strategije, kako na nemačkoj, tako i na strani Saveznika.

Promenom političkih okolnosti i padom Berlinskog zida uloga medija dobija nove dimenzije. Niz lokalnih i regionalnih sukoba koji su izbili po završetku hladnog rata, mahom etnički ili nacionalistički motivisani konflikti, karakterisala je i posebna uloga medija u njihovom podsticanju. Tehnološki razvoj medija, te njihova šira dostupnost, povećali su njihov uticaj, ali i doveli do sve brojnijih pokušaja zloupotrebe od strane sukobljenih političkih i vojnih elita.

Rat je i za novinare specifično iskustvo i dodatno iskušenje za njihove etičke i profesionalne standarde. Da li je važnije biti dobar novinar ili dobar patriota, kome biti lojalan – svojim čitaocima, slušaocima i gledaocima ili svojoj državi, kako obuzdati emocije neminovno uzburkane posmatranjem ratnih prizora na terenu, u kom trenutku novinar postaje ratnik, vojnik, žrtva ili samo čovek – neka su od pitanja koja se pred poslanike javne reči postavljaju u vremenima konflikta. Jedinstven odgovor ne postoji i uglavnom se svodi na lični izbor novinara. Ratni izveštač britanskog javnog servisa BBC, Kejt Edi (Kate Adie) jednom prilikom je izjavila da su „principi izveštavanja stavljeni na ozbiljnu probu kad vaš narod ide u rat. Čemu ste posvećeni? Apstraktnim principima istine, ili onima koji pokreću ratnu mašineriju, preplašenom ili možda ratobornom stanovništvu, odlukama izabranih predstavnika u demokratskom društvu, isključenju disidentske manjine, mladim momcima i devojkama koji su pristali da rizikuju živote na prvoj liniji fronta? Ili ste posvećeni širim principima rasuđivanja i preispitivanja, pitajući zašto moraju da se suoče sa tim rizikom? Dozvolite mi da sasvim pojednostavim pitanje: kada reporter žrtvuje princip potpune istine potrebi da se dobije rat?“ .

Nije mali broj novinara koji ovom iskušenju nisu odoleli. Kakva je odgovornost novinara koji su reči koristili kao oružje - tema je koja sve više zaokuplja pažnju samih novinara, profesionalnih udruženja, ali i pravosuđa.

Prvi put su se sudije nekog međunarodnog suda bavile procenjivanjem da li je reč oružje i koliko je štetu nanela društvu i ljudima po završetku Drugog svetskog rata. Međunarodni sud u Nirnbergu osudio je 1946. godine Julijusa Štrajhera (Julius Streicher), izdavača i urednika tabloida Šturmer (Der Sturmer), na smrt vešanjem zbog toga što je svojim tekstovima pozivao na istrebljenje Jevreja.

Drugi takav slučaj je suđenje novinarima i urednicima odgovornim za podsticanje na nasilje i genocid u Ruandi. Početkom 21. veka, četiri novinara proglašena su krivim za genocid i zločine protiv čovečnosti zbog uloge koju su imali u podsticanju jednog od najbrutalnijih pokušaja istrebljenja određene etničke grupe. Međunarodni krivični tribunal za ratne zločine počinjene u Ruandi (MKTR) utvrdio je da su Ferdinand Nahimana, Žan-Bosko Barajagviza (Jean-Bosco Barayagwiza), Hasan (Hassan) Ngeze i Žorž Rudžiu (Georges Ruggiu), svojim novinarskim i uredničkim aktivnostima podsticali genocid i uticali na zločinačko ponašanje slušalaca i čitalaca, širili mržnju i direktno pozivali na uništenje jedne etničke grupe, naroda Tutsi .

Ovo su, naravno, samo najekstremniji primeri. Mnogi novinari, koji su svojim radom uticali na

raspirivanje sukoba u svojoj zemlji, nisu, a verovatno i neće odgovarati za to. Razlog treba tražiti u nedostatku volje političke elite, ali i nemoći profesionalnih udruženja i samih medija da u potpunosti rasvetle ulogu novinara i urednika u određenom sukobu. Primer za ovu tvrdnju su slučajevi u zemljama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije. Gotovo dvadeset godina nakon izbijanja rata nije poznato da je neki novinar odgovarao zbog svog rada uoči i tokom krvavih sukoba 1990-tih, iako je jednodušna ocena da je konflikt u nekadašnjoj Titovoj federaciji započeo upravo u medijima.

Sloboda govora i govor mržnje

Sloboda govora smatra se jednim od osnovnih ljudskih prava i uvrštena je kao neprikosnovena u sve važne međunarodne konvencije i nacionalne zakone. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, usvojena 1948. godine na Trećoj godišnjoj skupštini Ujedinjenih nacija (UN) prvi je dokument koji, u članu 19. predviđa zaštitu slobode izražavanja. „Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obaveštenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice“ .

Slobodu govora u članovima 19 i 20 detaljnije reguliše Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine, ugovor koji je prihvatilo više od dve trećine zemalja sveta, obavezujući se da poštuju i garantuju prava svim pojedincima na njihovoj teritoriji.

Iako neprikosnovena, sloboda govora, međutim, nije i apsolutna. Već prilikom definisanja prava na slobodu govora i izražavanja uočena je neophodnost da se postave ograničenja kako korišćenje ovog prava ne bi ugrozilo neka druga, takođe osnovna ljudska prava.

Tako član 20 Pakta eksplicitno propisuje ono što prelazi granice slobode izražavanja i predstavlja zloupotrebu prava slobode govora:

„1. Svaka propaganda u korist rata biće zakonom zabranjena.
2. Zakonom će biti zabranjeno svako zagovaranje nacionalne, rasne ili verske mržnje koje predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“ . Prema tumačenju eksperata Ujedinjenih nacija za ljudska prava „to je jedina dužnost kojoj se države moraju povinovati kad je u pitanju ograničenje slobode izražavanja“ .

Govor mržnje Komitet ministara Saveta Evrope definiše kao „svaki izraz koji propagira, podstiče, promovise ili opravdava rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam ili druge forme mržnje zasnovane na netoleranciji“ .

Ključno je pitanje, međutim, kada govor mržnje prelazi granice zagarantovane slobode govora, te ga treba zabraniti kako bi se sprečile njegove štetne posledice. Obraćajući se učesnicima Konferencije UN posvećenoj vezi između članova 19 i 20 Pakta o građanskim i političkim pravima, visoki komesar za ljudska prava Ujedinjenih nacija Navanethem Pillay (Navanethem Pillay) kaže da: „definisane linije koja razdvaja govor zaštićen (članom 19 o slobodi izražavanja) od onog koji to nije, treba na kraju da bude odluka, u najboljem slučaju, doneta nakon temeljnog proučavanja pojedinačnih okolnosti svakog slučaja“ .

Kontekst ima veliki značaj u određivanju granice tolerisanja govora mržnje. U uslovima političke nestabilnosti i zagrejanе atmosfere, govor mržnje ima drugačiju, veću težinu. Profesor Koen-Almagor, koji se detaljno bavio slobodom izražavanja i štampe, te etičkim principima u medijima, primećuje da „reči koje u jednom kontekstu iskazuju mišljenje, mogu postati podstrekačke kada su upućene zapaljivoj publici. Usled osobenosti slučajeva podsticanja dolazi do velike verovatnoće trenutne opasnosti, te postoji malo ili nimalo mogućnosti da se otvoreno raspravlja uz iznošenje suprotnih mišljenja koja bi mogla da umanje efekte takvog govora“ .

Profesionalna i etička odgovornost novinara je uglavnom moralna i za posledicu može imati gubljenje kredibiliteta samog novinara i medija za koji radi. Koen-Almagor ističe da „novinari, bilo da ih zovemo profesionalcima ili jednostavno zanatlijama, treba da budu odgovorni za svoj rad. Uzmimo primer iz druge oblasti, kada treba da pređemo most, pretpostavljamo da su profesionalni inženjer koji je projektovao most i ljudi koji su ga izgradili uradili svoj posao kompetentno i pouzdano. Svaki posao koji ima veze sa ljudskim životom mora se obavljati sa osećajem odgovornosti“ .

Nepoštovanje ili čak grubo kršenje profesionalnih pravila, međutim, u posebnim uslovima poput političkih ili oružanih sukoba može, osim što dovodi do ozbiljnog urušavanja ugleda same novinarske profesije, pada poverenja javnosti u novinare i dugoročnog snižavanja profesionalnog nivoa medija, postati i krivično delo koje onda postaje nadležnost pravosuđa.

Ponašanje novinara u konfliktu

Razmatrajući ulogu medija u vremenima sukoba, Dušan Reljić zaključuje da mediji i novinari nisu uzročnici nasilja, već su to moćnici koji se njima služe, ali da od samih novinara i njihove etike zavisi da li i kako će dozvoliti da budu pretvoreni u ratnike. On ističe da „tek realna moć kojom politički centri

ograničavaju ili potpuno ukidaju medijsku autonomiju otvara branu za jezik mržnje u medijima. To za sobom povlači dalje krugove nasilja, dok zemlja ne nestane u plamenu. Na početku, a ni na kraju sukoba, međutim, ne stoji reč, nego ruka na polugama moći u državi i društvu". Ipak, Reljić, nekadašnji ugledni novinar novinske agencije Tanjug, nedeljnika „Vreme“, a zatim istraživač i šef Odseka za medije i demokratiju u Evropskom institutu za medije (EIM), konstatuje da su „u procesu propadanja zemlje mnogobrojni novinari postali zločinci za pisaćim stolom“. „U situacijama unutrašnjih napetosti i sukoba, mediji predstavljaju virtualni borbeni front. Novinari su u toj situaciji ratnici na frontu. Nasilje koje, latentno ili manifestno, čini srž svakog sukoba, često zahvata i novinare koji o njemu izveštavaju. U nekim slučajevima ono od njih i počinje. Ekрани, bilo oni na kojima novinari pišu svoje izveštaje ili pak oni drugi, sa kojih se njihovi izveštaji i komentari emituju, postaju killing screens - ekрани ubice. Spirala realnog nasilja često se najpre pripremi u medijima, a gotovo se uvek iz njih dalje podstiče. Neki novinari postaju žrtve ratnih zbivanja... drugi, često većina, postaju zločinci. Oni uzimaju učešća u sukobu tako što, stavljajući se u službu političkog centra moći, podstiču na nasilje i legitimizuju ga“.

Sposobnost medija da doprinesu raspirivanju i eskalaciji sukoba prepoznaje i Sis Hamelink, profesor međunarodnih komunikacija, medija, religije i kulture na Univerzitetu Amsterdam. „Neko može sumnjati u mirovnjačke potencijale medija, ali se istovremeno može pokazati da informativni mediji mogu značajno da pogoršaju situaciju i svakako doprinesu eskalaciji konflikta grupa u masovna ubijanja“. Analizirajući dalje kako mediji podstiču na zločine, Hamelink ističe da „propagandisti ubedljivo sugerišu svojoj publici da 'drugi' predstavljaju osnovnu pretnju bezbednosti i dobrobiti društva i da je jedini efekatan način da se ta velika pretnja izbegne - njena eliminacija. Upotreba nasilja u tom procesu predstavljena je kao neizbežna i zato nije samo prihvatljiva već apsolutno neizbežna“. Podsticanjem se smatra podstrekivanje i ohrabivanje koje vodi direktno ka diskriminaciji, neprijateljstvu ili nasilju. „Ključno za ideju podsticanja je stvaranje okruženja u kome nije moguće uživanje prava na jednakost i dostojanstvo“.

Zašto to neki novinari rade? Izgovor „samo sam radio svoj posao“, koji su mnogi kasnije koristili, nedovoljan je da opravda mračnu ulogu koju su odigrali, niti ih oslobađa odgovornosti, kao što ni vojnik koji je ubijao civile u ratu ne biva oslobođen odgovornosti zato što je „samo radio svoj posao“. Zašto su pristajali na to? Reljić smatra da „politička elita može postići široku kontrolu medijske komunikacije samo ako su novinari zavisni od nje. Ta zavisnost može da bude ekonomske prirode, ili pak između elite i novinara postoji dobrovoljna saglasnost u shvatanjima i ciljevima“.

Ovakva uloga novinara povlači i odgovornost koja se - formalno ili neformalno - utvrđuje nakon završetka sukoba. Već je pomenuto da je dva puta u istoriji, zbog težine posledica i sumnje da su ih novinari svojim radom izazvali, takvu odgovornost utvrđivao međunarodni sud. Međunarodni tribunal u Nirnbergu 1946. godine sudio je Julijusu Štrajheru, osnivaču i uredniku anti-semitskog nedeljnika „Šturmer“, dok je Međunarodni sud za ratne zločine počinjene u Ruandi razmatrao individualnu odgovornost novinara i urednika radija RTLM i dvonedeljnika „Kangura“.

NIRNBERG: Slučaj Julijusa Štrajhera

Julijus Štrajher smatran je najistaknutijim antisemitom, bio je visoki zvaničnik nacističke partije, zagovornik antijevrejskih zakona i jedan od malobrojnih saradnika kojima se Hitler obraćao sa prisnošću. Štrajher je, međutim, najpoznatiji kao urednik zloglasnog nedeljnika Šturmer, koji je osnovao i uređivao gotovo četvrt veka na način koji su sudije Međunarodnog suda u Nirnbergu ocenile ravnim ratnom zločinu. Prvi je novinar koji je proglašen krivim i osuđen pred međunarodnim sudom zbog tekstova koje je objavljivao i uređivao u Šturmeru. Sud ga je osudio na smrt vešanjem, a presuda je izvršena 16. oktobra 1946. godine.

Štrajher je u maju 1923. osnovao Šturmer, list sa podnaslovom „Nemački nedeljnik u borbi za istinu“, koji se smatra jednim od najozloglašnijih u istoriji medija. Nedeljnik je „u potpunosti bio posvećen buđenju rasne mržnje. Bio je jedan od najtiražnijih listova u Nemačkoj, jedine novine za koje je Hitler tvrdio da ih čita od prve do poslednje strane“.

Već u prvom broju Štrajher se nije ustezao od napada na Jevreje, koje će potom, iz broja u broj, osuđivati na grub, prost i zloban način tokom naredne 22 godine: „Mi nacionalsocijalisti nećemo više biti sprečavani da postignemo cilj koji tražimo. Čak ni klevetom i izdajom. Naš cilj je slobodan nemački narod, odgovoran samo sebi samom. Sve dok je Jevrejin u Nemačkoj kod kuće, mi smo jevrejski robovi. Dakle on mora da ide. Ko? Jevrejin!“.

Do dolaska Hitlera na vlast 1933. godine, Šturmer je već bio jedan od najpopularnijih nacističkih časopisa. Broj čitalaca prelazio je i najveći tiraž od 500.000, koliki je bio 1937. godine. Novina je izlagana širom Nemačke na posećenim javnim mestima - na autobuskim stanicama, u fabričkim kantinama, na trgovima, u parkovima, prometnim ulicama, ukratko svuda gde su njeni naslovi mogli privući nečiji pogled.

Na stotine tekstova tokom godina ponavljalo je rasni argument. Štrajher je redovno koristio termine kao „jevrejski advokat“, „jevrejski doktor“, „jevrejski tenor“, svesno praveći razliku u odnosu na nemačke poslanike iste profesije. Svako izdanje Šturmera upućivalo je na to da su Jevreji i Nemci različite rase.

Ubrzo su Jevreji u listu bivali poređeni sa životinjama – insektima, paukovima, krastavim žabama, te prikazivani kao rogati monstri. „Ova vrsta poređenja bila je važan deo Štrajherove strategije. Najpre, naravno, neprijatne asocijacije na nepopularne oblike animalnog života prebačene su na Jevreje... Takva poređenja čine Jevreje manje humanim, možda i potpuno nehumanim bićima. Teško je ubiti ljudsko biće, ali pauka zgazimo bez razmišljanja. Dehumanizacija Jevreja bio je prvi korak na putu za Aušvic“, ocenjuje profesor Rendal Bitverk (Randall L. Bytwerk), pisac jedine štampane Štrajherove biografije .

Prema Bitverku, Štrajher je pokušavao da izgradi univerzalni stereotip o Jevrejima. Slično kao što vojnik u ratu gradi stereotip o neprijatelju koji treba da bude ubijen po viđenju, tako je trebalo da Nemci automatski mrze Jevreje, bez obzira na razlike. Takav stereotip čini mišljenje nepotrebim. Ako neko veruje da su svi Jevreji loši, saznanje da je neko Jevrejin je sve što treba da zna o toj osobi.

„Stvaranje nepovoljne slike o Jevrejima bio je prvi korak. Drugi je bio da se Nemci ubede da su Jevreji više od neprijatnog. Oni su bili opasni i predstavljali su direktnu i trenutnu pretnju svakom nemačkom pojedincu kao i postojanju nemačke nacije u celini“ .

U septembru 1935. godine Hitler je u Nirnbergu najavio takozvane Nirnberške zakone. Štrajher nije bio konsultovan oko ovih zakona, zbog čega je lično bio uvređen, ali ostatak sveta je to video kao njegovu veliku pobjedu i direktnu posledicu pisanja Šturmera. Njujork Tajms (The New York Times) je u to vreme pisao da „nakon Štrajherovog trijumfa u Nirnbergu, njegove reči treba uzimati za ozbiljno“.

Međunarodni krivični tribunal za Ruandu osudio je 22. juna Kalkista Kalimanzira (54), bivšeg vršioca dužnosti ministra unutrašnjih poslova Ruande, na 30 godina zatvora zbog „izazivanja genocida i aktivnog podstrekavanja“ Hutu sledbenika na masakr Tutsija od aprila do juna 1994. godine.

Kalkista Kalimanzira se 2005. godine dobrovoljno predao MKTR: tročlano veće okončalo je istragu tri godine kasnije. „Pokolj u Kabijeu trajao je nekoliko dana“, opisao je predsedavajući veća MKTR Denis Bajron prilikom izricanja presude.

MKTR je tokom 15-godišnjeg rada osudio 38 lica, od kojih je šest pušteno na slobodu. Odlukom Saveta bezbednosti UN Međunarodni krivični tribunal treba do kraja ove godine da okonča sve sudske sporove (ukupno još dvadesetak) i 2010. godine obustavi rad zbog isteka UN mandata.

Nevladina organizacija „Hjuman rajts voč“ kritikovala je MKTR zbog pristrasnog odnosa prema Tutsima koji su tokom genocida 1994. godine, navodno, pobili oko 40.000 Hutua. Javni tužilac MKTR Hasan Džalou je 2008. godine predmete protiv Tutsija – koji sada drže vlast u Ruandi – poslao zvaničnom Kigaliju da ih prosledi tamošnjim narodnim „gačaća“ sudovima.

Tridesetih godina list je već otvoreno savetovao Nemcima da izbegavaju Jevreje. Onda je otišao i korak dalje i počeo da objavljuje spiskove jevrejskih stručnjaka i prodavaca koje treba izbegavati. Šturmer je uveo i stalnu rubriku koja je služila kao stub srama a za koju su čitaoci dostavljali podatke o jevrejskim muškarcima i nemačkim ženama koji su viđani zajedno.

Ne treba zanemariti ni objavljivanje imena Nemaca koji su se družili sa Jevrejima, kupovali u njihovim radnjama i, uopšte, imali kontakte sa njima. Bitverk je evidentirao gotovo 6 500 Nemaca čija su imena tokom godina objavljena u Šturmeru zbog bilo kakvog kontakta sa Jevrejima. Prozvani su doživljavali velike neprijatnosti u životu, od gubljenja prijatelja do javnih osuda na ulici.

Uticao Šturmera bio je izuzetno veliki. Nisu svi čitaoci poverovali u sve što je napisano, ali je propaganda trajala dovoljno dugo i bila toliko snažna da probudi sumnju da bi nešto od objavljenog i moglo da bude tačno. U najmanju ruku dovela je do ravnodušnosti mnogih Nemaca prema Jevrejima, što je utrlo put holokaustu. Kada su i primetili da Jevreji oko njih nestaju i da ih je sve manje, mnogi Nemci nisu imali potrebu da reaguju, nisu u tome videli ništa neobično. Smatra se da većina Nemaca nije o Jevrejima ni razmišljala nakon 1939. godine, do kada je njihov broj u Nemačkoj već bio zanemarljiv. „To je samo po sebi bila pobjeda nacističkih antisemita. Kad nije bilo nikoga da stane uz Jevreje, bilo je lako ubijati ih“ .

Zbog toga je jedan od osnovnih ciljeva Saveznika posle Drugog svetskog rata bio da uhapsu Štrajhera. „Saveznici su ga izveli pred sud ne zbog njegove centralne uloge u nacističkoj vladi ili zbog bilo kakvog direktnog učešća u sprovođenju holokausta, već zato što je, kako je navedeno u optužnici, njegova propaganda ostavila u nasleđe gotovo ceo narod zatrovan mržnjom, sadizmom i ubistvom. Drugi su izveli holokaust; Štrajher je pripremio teren“ . U optužnici protiv njega se navodi da je „odobravao, rukovodio i učestvovao u zločinima protiv čovečnosti, posebno u podsticanju progona Jevreja“ .

Optužbe su se odnosile na Štrajherove huškačke aktivnosti protiv Jevreja u njegovim javnim govorima i tekstovima u Šturmeru.

En i Džon Tusa (Ann, John), autori jedne od najiscrpnijih istorijskih beleški o Nirnberškom suđenju, ističu da je Štrajherov slučaj bio jedan od težih sa kojim su se sudije Međunarodnog tribunala susrele. „Imajući u vidu tvrdnju tužilaca da je progon Jevreja bio nacistički metod za ostvarivanje kontrole nad Nemačkom i dugoročnog cilja dominacije Evropom... bilo je potpuno logično izvesti Štrajhera pred sud. On je bio najzloglasniji predstavnik nacističkih vlasti u mržnji prema Jevrejima, smatralo se da su njegove novine formirale javno mnjenje i pripremile psihološke uslove u kojima je javnost bila pripremana da prihvati ubijanje jedne rasne grupe. Argument je bio ubedljiv. Zakon, međutim, iako često prihvata koncept 'razumnog čoveka', ne odobrava brze zaključke. On zahteva dokaz da bi uspostavio vezu između tvrdnji i zločina, motiva i radnji, reči i dela. Gde su te veze u slučaju Štrajher? Tužilaštvo nije tvrdilo da je sam Štrajher nekoga ubio. Da li je bilo dokaza koji bi van svake sumnje utvrdili da su Štrajherove reči podstakle druge da počine zločine? Tužilaštvo se nadalo da jeste. Nadalo se da će ubediti Tribunal da su reči poput 'ubij', 'istrebi', 'iskoreni' koje je Štrajher upotrebljavao logično i neizbežno dovele do smrti Jevreja. Ali jesu li? Tužiocima nisu mogli da dovedu nijednog svedoka koji bi rekao 'odlučio sam da ubijem Jevrejina zato što sam čitao Šturmer i to sam i uradio'. Bez te veze između reči i dela postojala je mogućnost da Tribunal samo ustanovi da je Štrajher bio antisemit, a antisemitizam nije bio zločin na Nirnberškom suđenju. Ubijanje Jevreja (ili Cigana, ili Slovena ili Nemaca) jeste" .

Braneći se na sudu Štrajher je tvrdio da nije podsticao progon Jevreja. „Uveren sam da sadržaj Šturmera nije bilo podsticanje. Tokom svih 20 godina nikada nisam u tom kontekstu napisao 'spalite jevrejske kuće, prebijte ih na smrt'. Ni jedan jedini put se tako nešto nije pojavilo u Šturmeru" , citira Bitverk njegov iskaz u Tribunalu i dodaje: „U najstrožem smislu reči, Štrajher gotovo da je u pravu. Njegov uticaj bio je pre kroz ono što je Šturmer zvao 'sveta mržnja'. Sam Štrajher nije ubio nijednog Jevrejina, ali reči koje je izgovarao i pisao bile su osnova holokausta" .

Sudije su se bez većih teškoća složile oko presude Štrajheru, iako je vođena rasprava o tome za koje tačke optužnice treba da bude osuđen. Na kraju je proglašen nevinim za učešće u zaveri za agresiju, a krivim za zločin protiv čovečnosti.

„Ono o čemu sudije, međutim, nisu raspravljale bilo je osnovno pitanje da li su Štrajherove reči mogle da budu neposredno povezane sa delima drugih. Ovo pitanje je brinulo jednog od američkih pomoćnika tužioca. On se seća da mu je slučaj bio problematičan - Štrajher je mogao biti grozna ličnost, ali on sam zapravo nikada nikog nije ubio. Od tada ovo pitanje muči i ostale... Stav drugog američkog pomoćnika je bio da Štrajher nije mogao da izbegne odgovornost za smrt šest miliona Jevreja čak i ako tačna priroda njegove odgovornosti ne može da bude precizno utvrđena. Konačno, on je bio 'pomoćnik i pomagač i mogao bi se uporediti (verovatno to mogu samo Amerikanci) sa vođom navijača koji neprekidnim podsticanjem gomile do frenetičnog uzbuđenja... postaje ključna osoba u uspehu svog tima'. Mora da su i sudije delile ovaj stav. Nikada nisu sumnjali u to da Štrajher mora biti osuđen na smrt" .

Još jedan novinar je bio optužen pred Međunarodnim Tribunalom u Nirnbergu. Hans Friče bio je novinar koga je Gebels 1933. imenovao za šefa servisa vesti novinskog odeljenja u Ministarstvu propagande. Zadatak mu je bio da brifuje urednike i usmerava ih šta da objavljuju, a izdavao je i saopštenja za inostranstvo. Od 1937. godine paralelno je radio i kao radio voditelj i, prema nekim izvorima, bio dosta uspešan i popularan. Friče je u Nirnbergu oslobođen optužbi za zločine protiv čovečnosti. Prema različitim izvorima, uhapšen je odmah po oslobađanju iz nirnberškog pritvora i osuđen pred nemačkim sudom za denacifikaciju na devet godina teškog rada, ali je 1950. godine pomilovan i oslobođen.

Po Bitverku, Friče je „bio bliže 'običnom novinaru' u poređenju sa Štrajherom. Štrajher je posvetio celu karijeru antisemitizmu, dok je Friče bio obični radio-komentator. Iako je jasno podržavao naciste i bio antisemita on nije koristio genocidnu retoriku po kojoj je Štrajher bio čuven. Osim toga, on se pokajao" .

RUANDA: Suđenje novinarima

„Moć medija da stvore i unište osnovne ljudske vrednosti nosi veliku odgovornost. Oni koji kontrolišu takve medije odgovorni su za posledice njihovog delanja" , navodi se u presudi tročlanog sudskog veća Međunarodnog suda za ratne zločine u Ruandi (MKTR) izrečenoj 2003. godine novinarima i urednicima Ferdinandu Nahimani, Žan-Boskou Barajagvizi (Jean-Bosco Barayagwiza) i Hasanu Ngezeu (Hassan Ngeze). Nahimana i Barajagviza su bili osnivači i urednici takozvanog Radija Mržnje, RTL, dok je Ngeze bio osnivač i urednik dvonedeljnika Kangura.

Sudsko veće MKTR utvrdilo je da je Radio Télévision Libre des Mille Collines (Slobodna Radio-televizija hiljadu brežuljaka, RTL) bio angažovan u promovisanju etničkih stereotipa „na način koji je promovisao prezir i mržnju prema populaciji Tutsija", manjinske etničke grupe u Ruandi koja je do proleća 1994. godine činila 15 odsto stanovništva.

Uloga RTLML-a, kao i dvonedeljnika Kangura, bila je izuzetno značajna za pripremu, a zatim i samo sprovođenje genocida. Prema zaključcima suda, RTLML radio je pozivao slušaoce da traže i uzmu oružje protiv neprijatelja. Neprijatelj je bio identifikovan kao Inkotanyi (paravojna formacija Tutsija) ili Inyenzi (bubašvabe - izraz korišćen od šezdesetih godina za etničku grupu Tutsi pod geslom da jedini način da ih se Hutu narod oslobodi jeste da ih sve ubije). Radio je oba termina koristio kao jasnu referencu za sve pripadnike naroda Tutsi. „Nakon 6. aprila 1994. propagiranje etničke mržnje i pozivi na nasilje dobili su na intenzitetu u emisijama RTLML-a. Ove emisije su eksplicitno pozivale na istrebljenje etničke grupe Tutsija“ . I pre i nakon 6. aprila 1994. godine, RTLML je objavljivao imena pojedinih Tutsija i njihovih porodica, kao i onih pripadnika naroda Hutu koji su bili politički protivnici vladajućeg režima. „U nekim slučajevima, ovi ljudi su posle toga ubijeni i Veće je utvrdilo da je, do određenog stepena, njihova smrt uzročno povezana sa objavljivanjem njihovih imena“ .

Osnovan u julu 1993. godine, RTLML je odmah stekao popularnost jer se sadržajem i načinom prezentacije razlikovao od državnog Radio Ruande. Nahimana, istoričar, obrazovan u Zapadnoj Evropi, bio je jedan od osnivača i direktor radija, dok je Barajagviza, pravnik po obrazovanju, bio praktično njegov zamenik. RTLML se bavio temama o kojima se pričalo kod kuće, na poslu, u kafićima i na ulici. Neformalni način izražavanja voditelja i novinara pridobio je simpatije slušalaca, a jednostavan i razumljiv jezik, te razgovor o svakodnevnim problemima brzo je stekao njihovo poverenje. Nevladina organizacija ČLAN 19 (ARTICLE 19) u izuzetno dokumentovanoj studiji „Emitovanje genocida: cenzura, propaganda i državno-sponzorirano nasilje u Ruandi 1990-1994“ ocenjuje da je, imajući u vidu profesionalno iskustvo novinara i voditelja, njihova odluka da primene stil takozvanih disk-džokej emisija, karakterističnih za radio stanice na Zapadu, bila namerna. Pojava RTLML-a i brzo približavanje publici otvorilo je prostor za njegovu važnu ulogu u predstojećem masakru. Ubrzo nakon početka emitovanja radio je počeo da sve otvorenije zagovara rasne stereotipe i širi strah od „opasnosti“ koja pretila od Tutsi populacije.

Opšta slika koju je RTLML radio stvarao o zajednici Tutsi je da su oni izdajnički narod, narod koji je varao Hutue, živeći sa njima u miru ali planirajući za to vreme napad, piše Mari Kimani, novinarka koja je pratila suđenje u Aruši. Par meseci pre početka genocida, RTLML je sve više isticao sličnost onoga što se događa u tom trenutku sa onim što se dešavalo 1959. godine, kada su Hutui brutalnim masakrom prekinuli dotadašnju dominaciju Tutsija. Tako je stanovništvo podsticano na nasilje kao oblik „samoodbrane“. Da bi među Hutuima izazvali strah od nasilja i raseljenja, mediji su se koristili poluistinama ili čak i lažima i pretnjama. Definisali su ko je neprijatelj, a kasnije su objasnili šta tom neprijatelju treba učiniti.

Brojni zvučni zapisi i citati emisija RTLML-a koji dokazuju direktno podsticanje na ubijanje i genocid zabeleženi su i sačuvani. Među upečatljivijima je Habimanino obraćanje slušaocima 13. aprila: „nastavite da držite oči otvorene, ostanite na oprezu... i kaznite ih kako zaslužuju“ .

Tokom i nakon genocida, novinari RTLML-a su javno poricali da su igrali bilo kakvu ulogu u podsticanju nasilja kao i da je to što se dogodilo u Ruandi od aprila do jula 1994. bio genocid.

Valeri (Valerie) Bemeriki, jedna od najpoznatijih novinarki RTLML radija, tek nedavno je prihvatila da je reč o genocidu, kada je već osuđena na kaznu doživotnog zatvora zbog svoje uloge u njemu. „Samo sam radila svoj posao novinara“, rekla je u ruandskom zatvoru 2004. godine. „Dok smo radili nikada nismo koristili naš radio da im kažemo (slušaocima) da treba da idu i ubijaju ljude. Ali slušaoci su nas možda pogrešno razumeli. Ako smo tražili od ljudi da se otarase bubašvaba, nismo mislili da treba da ubijaju ljude“, izjavila je novinaru Njusdeja (Newsday) . Za bilo kakvo loše ponašanje koje bi moglo biti protumačeno kao podsticanje na genocid, Bemerikijeva optužuje svoje nadređene: „Kao što dobro znate, novinar je kao vojnik: on priča priču koju mu urednik kaže“ .

Rudžiu, Belgijanac koji je radio za RTLML-ov program na francuskom jeziku, 2000. godine je priznao svoje učešće u podsticanju na genocid i izjasnio se krivim na suđenju pred Međunarodnim sudom za Ruandu. „Shvatio sam da su neki ljudi u Ruandi ubijeni tokom događaja 1994. godine i da sam ja bio odgovoran i kriv za to, da je postojala direktna veza između onog što sam rekao i njihove smrti i, u tim okolnostima, verujem da nemam drugog izbora nego da se izjasnim krivim“, rekao je sudskom veću tom prilikom .

U obrazloženju presude kojom Rudžiu osuđuje na 12 godina zatvora, sud zaključuje da su „mediji, posebno radio RTLML, bili ključno oruđe ekstremista za mobilizaciju i podsticanje stanovništva na vršenje masakara. Slušanost RTLML-a je u Ruandi bila velika i on (radio) je postao efikasan instrument propagande. Optuženi, novinar i voditelj RTLML-a, igrao je jednu od ključnih uloga u podsticanju na etničku mržnju i nasilje koje je RTLML energično širio... Njegove emisije su podsticale masakre Tutsi stanovništva“ .

Dvonedeljni magazin Kangura, osnovan 1990. godine, bio je štampana prethodnica RTLML radija. Osnivač i glavni urednik magazina bio je Hasan Ngeze, za koga je MKTR utvrdio da je u potpunosti kontrolisao

sadržaj lista. Kangura je po dometu i uticaju kasnije upoređivana sa Štrajherovim Šturmerom.

Jedan od karakterističnih tekstova bio je „Deset zapovesti“, objavljen u decembru 1990. godine, u kome su pripadnici Hutu naroda pozivani na buđenje „gde god da su“, te da preuzmu sve neophodne mere kako bi „odvratili neprijatelja od započinjanja novog napada“. Tutsi su opisivani kao „krvožedni“, sa ambicijom da dominiraju narodom Hutu i preuzmu vlast.

„Kangura je, kao i RTLM, stigmatizovala etničku grupu Tutsi u Ruandi do stepena na kome njihovo ubijanje nije samo stvar nacionalne dužnosti, već ubistvo Tutsija nije kao oduzimanje života ljudskom biću. Oslobođate se bubašvabe. Zato je bilo tako lako uzeti mačetu, ubiti nekog i onda otići kući i pričati sa svojom decom“, navodi Čeriti Kagwi-Ndungu (Charity Kagwi-Ndungu), članica tužilačkog tima na suđenju novinarima.

„Veće je razmatralo individualnu krivičnu odgovornost Ferdinanda Nahimana i Žan-Boskoa Barajagvize za emitovanje RTLM programa na osnovu njihovih uloga u stvaranju i kontroli RTLM-a. Nahimana i Barajagviza bili su 'broj jedan' i 'broj dva' najužeg rukovodstva radija. Oni su predstavljali radio na najvišem nivou na sastancima u Ministarstvu informisanja, oni su kontrolisali finansiranje kompanije, a obojica su bili članovi Upravnog komiteta koji je zapravo funkcionisao kao odbor direktora RTLM-a. Prihvatajući da Nahimana i Barajagviza nisu direktno donosili odluke u vezi sa svakom emisijom na RTLM-u, sud konstatuje da su ove odluke, bez obzira na to ko ih je donosio, bile odraz uredničke politike za koju su optuženi bili odgovorni. Emisije su prenosile poruku etničke mržnje i poziv na nasilje protiv Tutsi populacije“ .

Ngeze je, po oceni sudija, napisao mnogo članaka i uvodnika koji predstavljaju jasan dokaz njegove genocidne namere. „Kao osnivač, vlasnik i urednik Kangure, Hasan Ngeze je koristio publikaciju da ulije mržnju, promoviše strah i podstiče genocid. Očigledno je da je Kangura igrala značajnu ulogu... u stvaranju uslova koji su doveli do genocida“ .

Nahimana je pravosnažnom presudom osuđen na 30 godina zatvora, Barajagviza na 32, a Ngeze na 35 godina.

Tri urednika nisu, međutim, jedini medijski poslenici osuđeni za ratne zločine u Ruandi. Kao što je već rečeno, novinar RTLM programa na francuskom jeziku, Belgijanac Rudžiu, osuđen je na 12 godina zatvora pošto je priznao krivicu pred MKTR-om. Nekim novinarima ovog radija sudilo je lokalno pravosuđe. Valeri Bemeriki, na primer, izdržava kaznu doživotnog zatvora u Kigaliju na koju je osuđena nakon što ju je sud u Ruandi proglasio krivom za genocid.

Slučaj medija mržnje u Ruandi još jednom je otvorio pitanje kolika je odgovornost novinara za zločine protiv čovečnosti i genocid. Moglo bi se reći da postoji saglasnost da novinari nisu ti koji započinju konflikt već su to politički moćnici koji medijima manipulišu. To, međutim, ne oslobađa individualne odgovornosti novinare i urednike koji su podsticali na nasilje. Tamo gde se utvrdi da je to bilo krivično delo, odgovornost nije samo etička i profesionalna i mora je utvrditi sud po slovu zakona. To, naravno, nije ni lako ni jednostavno, reči su nekonvencionalno oružje čiju je ubojitost teško odmeriti paragrafima, a tanka linija kojom se tužioci i sudije tom prilikom kreću zahteva izuzetan oprez i profesionalnost. Ipak, to je jedini način da se teret kolektivne odgovornosti skine sa čitavih medijskih kuća koje decenijama nakon promena imaju problem da vrate poverenje čitalaca, slušalaca i gledalaca, a time i da obavljaju ulogu kakvu u slobodnom društvu treba da imaju – budnog i beskompromisnog čuvara demokratskih vrednosti i zaštitnika interesa javnosti.

1 Urban Dictionary: A person in the media trying to agitate readers based on racial differences, even to the point of violence. Taken from Kantano Habimana, a radio announcer who incited violence against Tutsi's during the 1994 genocide in Rwanda. (prev.aut.), <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=habimana> (pristupljeno 13. 5. 2009).

2 Stuart Allan and Barbie Zelizer, „Rules of Engagement“, Reporting War: Journalism in wartime, Routledge, Oxon, 2004., pp. 3, (prev.aut.)

3 Sud su osnovali Saveznici nakon bezuslovne kapitulacije Nemačke 1945. godine. Tribunal, čiji su tužioci i sudije delegirani iz Velike Britanije, Francuske, Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza, sudio je političkom i vojnom vrhu Hitlerove Nemačke za holokaust i zločine počinjene tokom Drugog svetskog rata.

4 Ad hoc sud je 1994. godine osnovao Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija sa mandatom da sudi počinocima genocida i ratnih zločina počinjenih tokom te godine u Ruandi. Sedište suda je u Aruši, Tanzaniji.

5 Oko 800 000 ljudi, uglavnom Tutsija, brutalno je ubijeno tokom 100 dana u proleće 1994. godine. Ono što je u prvom trenutku izgledalo kao jedan u nizu afričkih etničkih ili plemenskih sukoba, jednodušno je

kasnije ocenjeno kao brižljivo planirani i izvedeni genocid koji je vladajući Hutu režim planirao sa namerom da potpuno uništi Tutsi populaciju u Ruandi.

6 Branislav Milinković, „Sloboda izražavanja po međunarodnom pravu“, MEDIJSKE SLOBODE: prava i ograničenja, Beograd, Medija centar, 1996, str. 13.

7 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, član 20, <http://www.vrhovni.sud.srbija.yu/upload/documents/Zakoni/Medjunarodni%20pakt%20o%20gradjanski%20i%20politickim%20pravima.pdf>, (pristupljeno 11. 4. 2009.)

8 Agnes Callamard, Conference room paper, Expert seminar on the links between articles 19 and 20 of the International Covenant on Civil and Political Rights, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Geneva, 2-3 October 2008, pp. 11, (prev.aut.), http://www2.ohchr.org/english/issues/opinion/articles1920_iccpr/docs/compilation_conference_room_papers.pdf, (pristupljeno 18. 4. 2009.)

9 Anne Weber, Manuel sur le discours de haine, Conseil de l'Europe, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden-Boston, 2009., pp. 3, (prev.aut.).

10 Navanethem Pillay, Opening remarks, Expert seminar on the links between articles 19 and 20 of the International Covenant on Civil and Political Rights, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Geneva, 2-3 October 2008, pp. 4, (prev.aut.), http://www2.ohchr.org/english/issues/opinion/articles1920_iccpr/docs/compilation_conference_room_papers.pdf, (pristupljeno 18. 4. 2009.)

11 Cohen-Almagor, „Harm Principle, Offence Principle, and Hate Speech“, u Speech, Media and Ethics, Palgrave, New York, 2001, pp. 7, (prev.aut.).

12 Cohen-Almagor, Speech, Media and Ethics, pp. 89, (prev.aut.).

13 Dušan Reljić, Pisanje smrti: mediji u vremenima sukoba, Radio B92, Beograd, 1998.

14 Ibid, str. 127.

15 Reljić danas radi u nemačkom Institutu za međunarodne odnose i bezbednost.

16 Ibid, str. 14.

17 Reljić, op.cit, str. 15.

18 Cees J. Hamelink, „Media between warmongers and peacemakers“, u Media, War & Conflict, SAGE, Januar 2008, pp. 79, (prev.aut.). <http://mwc.sagepub.com>, (pristupljeno 3. 4. 2009.)

19 Ibid, pp. 81.

20 Callamard, op.cit., pp. 29.

21 Reljić, op. cit, str. 104.

22 Randall L. Bytwerk, „Julius Streicher“, Cooper Square Press, New York, 2001, pp. 1-2, (prev.aut.).

23 Karl Holz, Des Stürmers Kampf (Nuremberg: Stürmeverlag, 1937), (prev.aut.), citirano na <http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/stuermerskampf.htm>, (pristupljeno 12. 4. 2009.)

.

24 Bytwerk, op.cit, pp. 106.

25 Bytwerk, op. cit, pp. 117.

26 Ibid, pp. 155.

27 Ibid, pp. 178.

28 Bytwerk, pp. 2.

29 Nuremberg Trial Proceedings, Vol. 1, Indictment, (prev.aut.)

<http://avalon.law.yale.edu/imt/count.asp> (pristupljeno 12. 4. 2009.)

30 Ibid, pp. 335.

31 Bytwerk, op. cit, pp. 180.

32 Ibid.

33 Tusa and Tusa, op. cit, pp. 457.

34 Bytwerk, prepiska sa autorkom rada, 28. 4. 2009.

35 The Prosecutor V. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze, Case No. ICTR-99-52-T, Judgment, Summary, 3. decembar, 2003., pp. 3, (prev.aut.),

<http://69.94.11.53/ENGLISH/cases/Barayagwiza/judgement/Summary-Media.pdf> (pristupljeno 28. 4. 2009. god.).

36 6. aprila 1994. godine raketom je oboren avion u kojem se nalazio predsednik Ruande. Incident je bio okidač za početak masovnog ubijanja Tutsija i taj datum smatra se početkom genocida.

37 The Prosecutor V. Ferdinand..., op. cit, 26, pp. 7.

38 Ibid, 28.

39 Linda Kirschke, Broadcasting Genocide: Censorship, propaganda&state-sponsored violence in Rwanda 1990-1994, ARTICLE 19, 1996, (prev.aut.), <http://www.article19.org/pdfs/publications/rwanda-broadcasting-genocide.pdf> (pristupljeno 17. 4. 2009.)

40 Ibid.

41 Dele Olojede, „When Words Could Kill“, Newsday, 4. maj, 2004, (prev. aut.), <http://www.pulitzer.org/archives/6922> (pristupljeno 29. 4. 2009)

42 Ibid.

43 The Prosecutor Vs. Georges Ruggiu, Judgement, 45, ICTR Basic Documents and Case Law, DVD 1995-2006., pp. 13, (prev.aut.).

44 Ibid, 50-51, pp. 14.

45 Charity Kagwi-Ndungu, Symposium: The Media and the Rwanda Genocide, 13. 3. 2004., transcript, pp. 42, (prev.aut.).

46 The Prosecutor V. Ferdinand..., op. cit, 79-80, pp. 19.

47 The Prosecutor V. Ferdinand..., op. cit, 105, pp. 24.